

ข้อมูลทั่วไปของอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อำเภอปาย

อำเภอปายเป็นเมืองเก่าแก่ ประชากรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่มาแต่เดิมคือ ชาวพ่าย หรือ ไพร ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ภาษาตระกูลออสโตร-เอเชียติก สาขาว่า-เรียง ดังมีร่องรอยหลักฐานซากวิหารและเจดีย์กระจายอยู่ทั่วไปบนภูเขาสูง ที่ดอนเชิงเขา บริเวณพื้นราบลุ่มแม่น้ำปาย บางแห่งก่อสร้างด้วยหิน เช่น ในพื้นที่บริเวณใกล้ลำน้ำตกเอิกเกอเตอ ซึ่งเป็นต้นน้ำแม่ปิงน้อย บางแห่งมีการขุดคูเป็นร่องลึกบนภูเขาสูงชัน มีเจดีย์บนยอดเขา

คำว่า ‘ปาย’ มีที่มาได้ 3 ทางคือ เป็นชื่อเรียกเพี้ยนไปจากคำว่า ‘ปาย’ ซึ่งเป็นคำไทยใหญ่ที่ใช้เรียกตัวเองที่อพยพมาจากพม่า แล้วมาตั้งหลักแหล่งที่ราบลุ่มแม่น้ำแห่งนี้ นานเข้าเลยเรียกเพี้ยนเป็น ‘ปาย’ อีกทางหนึ่งสันนิษฐานว่าเพื่อเป็นเกียรติแก่ขุนสา่งปาย หัวหน้าไทยใหญ่ซึ่งเป็นผู้นำการอพยพมาสร้างเมืองใหม่นี้ เลยเรียกเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ว่า ‘เมืองปาย’ จนถึงปัจจุบัน และเรียกชื่อแม่น้ำที่ไหลผ่านตามชื่อเมืองว่า ‘แม่น้ำปาย’ ส่วนข้อสันนิษฐานสุดท้าย คือ มาจากชื่อเรียกแม่น้ำ ซึ่งมีการเปลี่ยนทิศทางของกระแสน้ำเรื่อยมาว่า ‘แม่น้ำปาย’ (คำว่า ‘ปาย’ ในภาษาไทยใหญ่แปลว่า ‘ถอยร่น’ ต่อมาจึงเรียกเพี้ยนเป็น ‘ปาย’)

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

เมืองปายเป็นเมืองที่มีคนตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในสมัยประวัติศาสตร์บริเวณที่ตั้งเมืองปายเป็นเมืองสำคัญของล้านนา ในสมัยราชวงศ์มังรายซึ่งมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ต่อมาเมืองปายได้ร้างไปพร้อมกับเมืองเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. 2318-2338 เมืองปายได้ฟื้นฟูเป็นหมู่บ้านและพัฒนาเป็นอำเภอปาย โดยมีผู้คนหลายกลุ่มชาติพันธุ์อพยพเข้ามาอยู่ ได้แก่ คนไทยญวน (คนเมือง) ชาวไทใหญ่ ชาวปกากะญอ (กะเหรี่ยง) และชาวไทยภูเขาเผ่าต่างๆ ทั้งนี้เนื่องจากเมืองปายตั้งอยู่ในบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำไหลผ่านหลายสายเหมาะสำหรับการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปัจจุบันเมืองปายเป็นเมืองชุมทางสำคัญเมืองหนึ่งบนเส้นทางระหว่างเชียงใหม่กับแม่ฮ่องสอน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์

เมืองปายมีหลักฐานตำนานกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของเมืองนี้ ในสมัยพญาแสนภู (พระญาแสนภู) กษัตริย์เชียงใหม่ (พ.ศ. 1868-1877) สร้างเมืองเชียงแสน พ.ศ. 1871 ได้กำหนดให้เมืองปายเป็นเมืองขึ้นของพญาท้าวป้องของเมืองเชียงแสนในสมัยนั้น (พงศาวดาร โยนก หน้าตำนานเชียงแสนว่า เมืองจวาคน้อย : สันนิษฐานว่าเป็นคำเดียวกับ จวาคน้อย)

วันศุกร์ที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2028 ปีมะเส็ง สัปตศก (วันศุกร์ เดือน 8 ขึ้น 1 ค่ำ จุลศักราช 847 ปี
ดับไส้) เจ้าเศรษฐีสั่งขมังให้หล่อพระพุทธรูปเวลารับประทานอาหารเช้า (ยามงาย)

พ.ศ. 2032 มหาเทวี (พระมารดาพญาอดเชียงราย) พระราชทานที่ถวายพระมหาสามีสัทธัมมราช
รัตนะ ก่อสร้างมหาเจดีย์มหาวิหาร ผูกพัทธสีมาอุโบสถวัดศรีเกิด (ปัจจุบันชาวบ้านเรียก วัดหนองบัว (ร้าง)
บ้านแม่ฮี ตำบลแม่ฮี) พ.ศ. 2033 มีการถวายข้าทาสุบัญญัติจากพระมหาสามีสัทธัมมราชรัตนะ อุโบสถ มหา
วิหาร มหาเจดีย์ พระพุทธรูป ห้ามไม่ให้ผู้ใดนำข้าทาสุเหล่านี้ไปทำงานอื่น หากยังเคารพนับถือพญาอด
เชียงรายอยู่ หากฝ่าฝืนขอให้ตกรอกเวจิ

พ.ศ. 2044 ปีระกา ตรีศก เจ้าหมื่นพายศรีธัม(ม)จินดา หล่อพระพุทธรูปหนักสี่หมื่นห้าพันทอง เดือน
เจ็ด ไว้ในอุโบสถวัดดอนมูน เมืองพายแล (เมืองพาย/อำเภอปาย) (ปัจจุบันพระพุทธรูปนี้เก็บรักษาไว้ ณ วัด
หมอแปง ตำบลแม่เนาตึง) ดร. ฮันส์ เพนซ์ คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
อ่านฐานพระพุทธรูปวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2549 ความว่า “ในปีร่วงเร้า สักราชได้ 863 ตัว เจ้าหมื่นพายส
ริธัมจินดา สร้างพระพุทธรูปเป็นเจ้าตนนี้ สี่หมื่นห้าพันทอง ในเดือนเจ็ด ไว้ในอุโบสถวัดดอนมูน เมืองพาย
แล” (ดร. ฮันส์ เพนซ์ กล่าวว่า ‘หมื่น’ เป็นตำแหน่งเจ้าเมืองพาย ตำแหน่งใหญ่เทียบเท่าเมืองเชียงแสน เมือง
ลำปาง และ 1 ทอง เท่ากับ 1.1 กรัม)

พ.ศ. 2124 ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า พญาลำพูนมาครองเมืองปาย (พลาย)

พ.ศ. 2283 ปรากฏชื่อวัดป่าบุก ตั้งอยู่ที่ศิลาใต้ของเมืองปาย (พลาย) ช่างตัวผู้ ดังความว่า “วัดป่าบุก ได้
เมืองพายช้างผู้” (คัมภีร์ ธรรมปาทะ (ธรรมบท) ปัจจุบันเก็บไว้ที่วัดดวงดี อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่)

พ.ศ. 2330 เมืองปายรวมตัวกับเมืองพะเยา เมืองเชียงราย เมืองฝาง เมืองปู้ และเมืองสาด ขับไล่พม่า
แต่เมืองพะเยาทำการไม่สำเร็จ

พ.ศ. 2412 ขณะที่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ (พ.ศ. 2399-
2413) ลงไปถวายบังคมกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานคร ว่า ฟ้าโก
หล่า่นเมืองหมอกใหม่ ยกทัพมาตีเมืองปาย ซึ่งสมัยนั้นมีฐานะเมืองขึ้นของเชียงใหม่ เจ้าราชภาติไนย นายบุญ
ทวงศ์ นายน้อยมหาอินทร์รักษาการเมืองเชียงใหม่ ทำหนังสือถึงเจ้าเมืองลำปางและเมืองลำพูนให้มาช่วยเมือง
ปาย หลังจากนั้นเจ้านายและกองทัพจากสามเมือง ยกกำลังมาช่วยเมืองเชียงใหม่รบกับกองทัพของฟ้าโก
หล่า่น โดยมีนายบุญทวงศ์ นายน้อยมหาอินทร์คุมกำลัง 1,000 คนจากเมืองลำปาง มีนายน้อยพิมพิสาร นาย
หนานไชยวงศ์คุมกำลัง 1,000 คนจากเมืองลำพูน มีนายอินทวิไชย นายน้อยมหาศกคุมกำลัง 500 คน แต่ไม่
สามารถป้องกันเมืองปายได้ กองทัพฟ้าโกหล่า่นจุดไฟเผาบ้านเรือนในเมืองปาย กวาดต้อนผู้คนและ
ครอบครัวไปอยู่เมืองหมอกใหม่

พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า ตั้งแต่เมืองปายถูกฟ้าโกหล่า่น
ตีแตก ก็มีสภาพร้างไปบางส่วน ไม่มีผู้รักษาเมือง ทั้งยังถูกกองทัพเงี้ยวและลื้อ กวาดต้อนครอบครัวไปอยู่

เป็นประจำ จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระยาชั้นสงคราม (หนานธนนไชย บุตรราชวงศ์มหายศ) เป็นพระยาเกษตรรัตนอาณาจักรไปปกครองเมืองปาย ให้ยกเอาคนจากเมืองเชียงใหม่ไปตั้งเมืองปาย ให้เป็นภูมิลำเนาบ้านเรือนเหมือนเดิม เพื่อจะได้ป้องกันรักษาด่านเมืองเชียงใหม่

พ.ศ. 2427 ได้มีการปรับปรุงบ้านเมืองปาย ตำบลเวียงใต้ จัดทำถนนขนาดใหญ่ 4 สาย มีรูปร่างเป็นตาราง มีตรอกมีซอยสวยงาม แล้วตั้งหอเทียบเท่าจวน เรียกว่า ‘หอเจ้าฟ้า’ (ปัจจุบันเป็นที่ว่าการอำเภอปาย) เมื่อข่าวการสร้างเมืองใหม่แพร่ออกไป พวกไทยใหญ่ที่อยู่บ้านเมืองแพร่ น่าน เชียงใหม่ ก็พากันกลับมาหาพี่น้อง เมื่อคนมากขึ้น จึงขยายออกเป็นตำบล หมู่บ้าน ไปเรื่อยๆ

พ.ศ. 2438 พระยาดำรงราชสิมา ผู้ว่าราชการเมืองปาย ถูกพวกแสนฉานินทร์พิทักษ์ เจ้าเมืองหางปล้น แล้วแสนฉานินทร์พิทักษ์ประกาศเกลี้ยกล่อมคนเมืองป๋น เมืองนาย เมืองเชียงตอง และเมืองพุมารบเมืองปาย โดยจะเก็บบริวารทรัพย์สินสิ่งของให้หมด พระยาทรงสุรเดชพร้อมด้วยเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ประชุมเจ้านายหกตำแหน่งมอบหมายให้เจ้าอุตรโกศออกไปปราบปราม

วันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2449 สำนัคดี คนในบังคับอังกฤษ ใช้ดาบฟันสังสุ่นันดาและเนอ่อง คนในบังคับสยามตาย ณ ตำบลก๊วคหมา แขวงเมืองปาย และนำทรัพย์สินไปมูลค่าประมาณ 1,000 บาท ศาลต่างประเทศ เมืองนครเชียงใหม่ได้ตัดสินประหารชีวิต (คำพิพากษาที่ 25/125 ศาลต่างประเทศ นครเชียงใหม่) วันที่ 24 สิงหาคม รัตนโกสินทร์ศก 125 อ้างในศาลจังหวัดแม่ฮ่องสอน 1535/คำพิพากษานี้เป็นคำพิพากษาในสมัยที่สยาม(ไทย) ตกอยู่ภายใต้เสียดิสทิสภาพนอกอาณาเขตตามสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398) และจำเลยได้อุทธรณ์ ศาลอุทธรณ์กรุงเทพได้ยกฟ้องอุทธรณ์ของจำเลย และให้ประหารชีวิตตามคำพิพากษาศาลล่าง (คำพิพากษาศาลอุทธรณ์ที่ 20 ปี ค.ศ. 1906 อ้างในศาลจังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2536)

พ.ศ. 2454 กระทรวงมหาดไทยได้ยกเลิกการปกครองเมือง เปลี่ยนฐานะเมืองปายเป็น อำเภอปาย และได้แต่งตั้งหลวงเจริญเขตเขลางค์นคร (สอน สุขุมมินทร์) เป็นนายอำเภอคนแรกระหว่างปี พ.ศ. 2454-24681

การตั้งถิ่นฐาน

จากเรื่องราวในพงศาวดารโยนก กล่าวถึงเมืองปายและเมืองยาวได้ว่า เมืองปายเดิมเรียกว่า ‘บ้านคอน’ (ปัจจุบันบ้านเวียงเหนือ) มีหลักฐานว่าเจ้าเมืองคนแรกคือ ขุนสา่งปาย ต่อมาในสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ พระราชาธิบดีเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ส่งเจ้าแก้วเมืองออกสำรวจชายแดน ได้พบว่าภูมิประเทศน่าสนใจ จึงแนะนำให้ขุนสา่งปายย้ายเมืองมาตั้งอยู่ฝั่งขวา หรือ ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำปาย เพราะเป็นที่ราบกว้างขวางและทำเลดี เหมาะแก่การเพาะปลูก จะวางผังเมืองก็สวย (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของตำบลเวียงใต้) เรียกเวียงใหม่นี้ว่า ‘เวียงใต้’ และเวียงเก่าเรียกว่า ‘เวียงเหนือ’

ส่วนการตั้งถิ่นฐานบริเวณอื่น ที่เป็นอำเภอปายในปัจจุบัน มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาว่า

- บ้านน้ำฮู

ก่อตั้งมาประมาณ 300 กว่าปีมาแล้ว เจ้าฟ้าเมืองปายในสมัยนั้นได้เรียกชาวบ้านจ๋าม จากรัฐฉาน เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านน้ำสุ และมอบนาให้เป็นที่ดินทำกิน (ปัจจุบันคือบริเวณที่ตั้งโรงพยาบาลปาย)

- บ้านทุ่งโป่ง

เดิมชาวกระเหรี่ยงและไทยใหญ่อยู่ร่วมกัน ต่อมาสมัยเจ้าฟ้าโกหล่าน จากเมืองหมอกใหม่มาตีเมืองปาย ได้จัดการปกครองโดยแยกชาวกระเหรี่ยงไปไว้ที่บ้านแม่ปิง ซึ่งเดิมเป็นที่อยู่ของไทยใหญ่ให้ชื่อว่า ‘บ้านทุ่งโป่ง’

- บ้านทุ่งยาว

ประมาณ 100 ปีเศษมาแล้ว ได้มีราษฎรกลุ่มแรกอพยพมาจากจังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นชาวไทยใหญ่มารตั้งรกรากอยู่บริเวณตำบลทุ่งยาว และกลุ่มต่อมาอพยพมาจากอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากเป็นบริเวณที่ราบอยู่ริมน้ำ เหมาะแก่การทำกรเกษตร มีทุ่งหญ้าลาดต่อกันประมาณ 5 กิโลเมตร เมื่อมีการจัดระเบียบการปกครองแยกเป็นหมู่บ้าน ตำบล จึงได้ชื่อว่า ตำบลทุ่งยาว โดยมีกำนันคนแรก คือ ขุนอาทรบุญตันกัน

- บ้านเมืองเปง

เดิมมีชื่อว่า ‘เมืองทาผาน้อย’ คำว่า ‘ผาน้อย’ มาจากคำว่า ‘ผาบาท’ ก็คือผาที่มีรอยพระพุทธรูปที่นั่นเอง มีพระยานุเว ซึ่งเป็นกระเหรี่ยงเจ้าผู้ปกครองเมืองทาผาน้อยในสมัยพระยานุเว มีประชากรหลายเผ่าคือ กระเหรี่ยง ไทยใหญ่ และขมุ ปนกันอยู่ ต่อมา พระนางสุวรรณคำแปง พร้อมด้วยขุนคำเมืองใหม่ ได้มาสร้างบ้านเมือง อยู่บริเวณทาผาน้อย กล่าวกันว่า พระนางสุวรรณคำแปง มีสิริโฉมงดงามมาก ผิวกายงามต้องแสงแดดยามเช้าจะเป็นสีชมพูระเรื่อ ยามกลางวันเป็นสีขาวนวล ยามเย็นเป็นสีเหลืองอ่อนๆ พระนางสุวรรณคำแปงและนางบริวารชอบไปเล่นน้ำที่แม่น้ำสายหนึ่งซึ่งมีความงดงามและใสสะอาดมาก ต่อมาพระนางสุวรรณคำแปงมีความจำเป็นบางอย่างต้องเดินทางไปยังเมืองสิงหล ทำให้พระนางสุวรรณคำแปงเศร้าโศกเสียใจเป็นอันมาก พระนางสุวรรณคำแปงจึงได้ประกาศแก่ชาวเมืองไว้ว่า แม่น้ำที่พระนางชอบไปเล่นมีชื่อว่า ‘แม่น้ำเปง’ และเมืองนี้ก็ให้ชื่อว่า ‘เมืองเปง’ ตามชื่อของพระนาง เมื่อสิ้นสมัยพระนาง เมืองเปงก็กลายเป็นเมืองร้างอีกครั้ง เนื่องจากชาวเมืองต้องหลบหนีภัยสงครามกับพม่า เป็นเวลานานเท่าใดไม่ปรากฏ จึงได้มีผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานอีกครั้ง

- บ้านโป่งสา

เดิมเป็นที่อยู่ของชาวลัวะ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2445 คนเมืองได้อพยพมาจากเขตอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เข้ามาตั้งถิ่นฐานสืบต่อมา

- บ้านแม่เนาเตง

คนเมืองจากบ้านแม่ริม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ อพยพเข้ามาอยู่

- บ้านนาจลอง

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2440-2450 คนไต่จากบ้านนาจลอง รัฐฉาน อพยพเข้ามา และ คนเมืองจากบ้าน
แอ่น บ้านตาล อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ อพยพหนีน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนภูมิพล เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่
รวมกัน

- บ้านแม่เย็น

เป็นชุมชนปกากะญออีกแห่งหนึ่งของอำเภอปาย ชุมชนดั้งเดิมตั้งอยู่บริเวณเชิงคอยแม่ฮี้ใกล้น้ำแม่
เย็น ซึ่งอยู่ด้านหลังของบ้านแม่เย็นในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อบริษัทบอมเบย์เบอร์มาและบริษัทอร์เนียวเข้ามา
ทำไม้ จำนวนประชากรก็เริ่มมากขึ้น มีปกากะญอจากแม่สะเรียง ไทยใหญ่จากเมืองต่างๆ ในรัฐฉาน และ
คนเมืองจากอำเภอเวียงแหง อำเภอสันป่าตอง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ มาตั้งถิ่นฐาน มีการแต่งงาน
และผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของประชากร หลอมรวมอยู่ภายใต้กระแสวัฒนธรรมคนเมืองหรือกระแส
วัฒนธรรมล้านนา

- บ้านทรายขาว

ผู้ก่อตั้งครั้งแรก คือ มีชาวพม่าอาศัยอยู่ก่อน ประมาณ 240 หลังคาเรือน ชื่อหมู่บ้านมาจาก บ้านทราย
ขาวแต่เดิมเป็นป่าเขม เป็นหนองน้ำตื้นไม่มีเจ้าของ ไม่สามารถทำการเกษตรใดๆ ได้ ต่อมา มีชาวพม่าอพยพ
มาอยู่

- บ้านท่าปาย

ตั้งมาได้ประมาณ 50 ปีเศษ เดิมเป็นที่ทำมาหากิน ที่ไร่ ที่สวน ที่เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย โดยปลูก
กระท่อมอยู่ตามไร่สวน อาศัยเป็นที่พักแรม ต่อมาได้บุกเบิกขยายเป็นที่นา ผู้บุกเบิกกลุ่มแรกได้แก่ ตระกูล
คำสม โดยมี นายคำ คำสม และ นายถา คำสม ซึ่งมาจากหมู่บ้านแม่ฮี้เป็นผู้มาทำการบุกเบิก ต่อมาก็ได้มี
ครอบครัวอื่นๆ มาสมทบมากขึ้น คำว่า ‘ท่าปาย’ มาจากหมู่บ้านนี้ตั้งอยู่บริเวณใกล้ที่น้ำปาย ซึ่งผู้คนใช้
สัญจรข้ามแม่น้ำผ่านไปมา

- บ้านแม่ปิง

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2400 มีชาวกะเหรี่ยงกลุ่มหนึ่งอพยพมาจากบ้านเมืองแพร่ มาตั้งถิ่นฐานตาม
แนวลำน้ำปิง คนทั่วไปเรียกหมู่บ้านนี้ว่า ‘บ้านแม่เลี้ยง’ โดยมีนายเหมื่อลา เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาเมื่อ
ประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงมีการขยายหมู่บ้านออกไปทางทิศตะวันตก ไปบนคอยทุ่งเก็ง คนส่วนใหญ่เรียก
หมู่บ้านนี้ว่า ‘บ้านทุ่งเก็ง’ ต่อมาทางราชการประกาศจัดตั้งเป็นหมู่บ้าน

บ้านแม่ปิง หมู่ที่ 4 อยู่ภายใต้การปกครองของตำบลแม่ฮี้ และประกาศจัดตั้ง ‘บ้านแม่เลี้ยง’ เป็น
หมู่บ้านหมู่ที่ 6 เรียกว่า ‘บ้านห้วยแก้ว’ อยู่ในเขตตำบลแม่ฮี้

นอกจากนี้ หมู่บ้านแม่ปิงยังแยกออกเป็นหย่อมบ้านอีกแห่งหนึ่ง คือ ‘บ้านห้วยห้วย’ ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 บ้านแม่ปิง ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในช่วงปี พ.ศ. 2517 มีชาวเขาเผ่ามูเซอกลุ่มใหญ่ มีนายจะหว่า จะก่อ เป็นผู้นำได้ชักนำญาติพี่น้องอพยพมาจาก ตำบลก๊อดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังมีอีกกลุ่มที่มาจากบ้านป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ได้เข้ามาสมทบกับกลุ่มที่อยู่ก่อนแล้ว โดยตั้งเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่ใกล้ๆ ลำน้ำห้วยห้วย และใช้ชื่อลำห้วยห้วยเป็นชื่อหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน

- บ้านแม่ฮี้

ก่อตั้งเมื่อประมาณ 250 ปีมาแล้ว โดยชาวบ้านเป็นชาวเชื้อสายไทยลื้อ ที่อพยพมาจากบ้านแม่สาบ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมห้วยแม่ฮี้ จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า ‘หมู่บ้านแม่ฮี้’ ซึ่งคำว่าแม่ฮี้มาจากต้นไม้ชนิดหนึ่งเป็นตระกูลเดียวกับต้นโพธิ์ ยอดอ่อนใช้เป็นอาหารได้ และขึ้นอยู่ตามสองฝั่งลำห้วย ต่อมามีคนจากอำเภอเมือง เชียงใหม่ และที่อื่น อพยพมาอยู่เพิ่มมากขึ้น

สภาพทั่วไป

สภาพภูมิศาสตร์

● ที่ตั้งและอาณาเขต

อำเภอปาย ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีพื้นที่ทั้งหมด 2,244.7 ตารางกิโลเมตรอยู่ห่างจากศาลากลางจังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะทาง 111 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับเขตการปกครองข้างเคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลแม่สะกุล อำเภอหมอกใหม่ และ ตำบลแม่ทา อำเภอเมืองป่าน จังหวัดตองยี ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมสหภาพพม่า โดยมีสันคอยหลวงเป็นเส้นกั้นอาณาเขต

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลป่าเป๋ อำเภอแม่แตง อำเภอเวียงแหง และอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีเทือกเขาคอยม่อนอังเกด เป็นเส้นกั้นอาณาเขต

ทิศใต้ ติดต่อกับ บ้านดงสามหมื่น ตำบลวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม และ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีเทือกเขาคอยปูกางเป็นเส้นกั้นอาณาเขต

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และ อำเภอปางมะผ้า โดยมีเทือกเขาคอยหนองขาวเป็นเส้นกั้นอาณาเขต

● การคมนาคม

1. ทางบก

รถยนต์ / รถส่วนตัว

โดยใช้เส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1095

รถโดยสารประจำทาง

โดย บริษัทเปรมประชาขนส่ง จำกัด

จุดขึ้นรถโดยสารไปปายมีบริการในจังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอนเท่านั้น ซึ่งหากขึ้นที่เชียงใหม่จะสะดวกที่สุด เพราะระยะทางไปปายจะใกล้กว่า รถออกมากกว่า และมีให้เลือกมากกว่า แต่หลักๆ จะอยู่ที่สถานีขนส่งจังหวัดเชียงใหม่ หรือ อาเขต โดยใช้เส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1095 ซึ่งมีรถให้บริการอยู่ 3 ชนิด คือ

- รถโดยสารประจำทาง (พัคลม) ออกเวลา 07.00, 09.00, 10.30, 12.30 และ 14.00 น. ค่าโดยสารคนละ 80 บาท
- รถมินิบัส (ปรับอากาศ) ขนาด 18 ที่นั่ง ออกเวลา 07.30, 08.30 น. ค่าโดยสาร 150 บาท
- รถตู้ ออกทุกชั่วโมงเที่ยวแรกเริ่มเวลา 06.30 น. จนถึง 16.30 น. ค่าโดยสาร 150 บาท

ติดต่อ : 053-304748, 053-611318, 081-0268852, 081-11624261

2. ทางอากาศ

ท่าอากาศยานปาย

สนามบินปายนั้น เดิมเป็น Runway เก่าที่ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และถูกเก็บรักษาไว้เพื่อเป็นลานบินชั่วคราวสำหรับลำเลียงเสบียงอาหารของกองทัพ ต่อมาได้รับการปรับปรุงและพัฒนาให้เป็นสนามบินสำหรับรองรับธุรกิจท่องเที่ยว

สนามบินปายมี Runway กว้าง 18 เมตร 710 เมตร และเทอร์มินอลขนาดเล็ก เพื่อรองรับผู้โดยสาร เปิดให้บริการโดยสายการบินกานต์แอร์ (Kan Air)

เครื่องบินขนาดเล็ก เป็นเครื่องบินใบพัด รุ่น Cessna Grand Caravan 208 B จำนวน 12 ที่นั่ง ออกจากท่าอากาศยานเชียงใหม่และสนามบินปาย ทุกวัน ใช้เวลาเดินทาง 25 นาที ค่าโดยสารตกอยู่ที่ 1,930 บาท
ติดต่อ : 053-699209 ข้อมูลเพิ่มเติม : www.sga.co.th

● ต้นน้ำลำธารและแหล่งน้ำสำคัญ

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอปายเป็นป่าและภูเขาสูง มีดอยแม่ยะเป็นยอดเขาสูงสุด สูงประมาณ 2,005 เมตร จากระดับน้ำทะเล มีพื้นที่การเกษตรร้อยละ 16 (23,318 ไร่) มีแม่น้ำสำคัญ 2 สาย คือ

แม่น้ำปาย มีต้นน้ำอยู่ระหว่างรอยต่อของเทือกเขาถนนธงชัย กับ เทือกเขาแดนลาว ในเขตตำบลเวียงเหนือไหลลงผ่านทางใต้หุบเขาต่างๆ ในเขตอำเภอปาย และหักเหไปในทิศตะวันตก ผ่านอำเภอเมือง แม่ฮ่องสอน ไปบรรจบกับแม่น้ำสาละวิน (แม่น้ำคง) ที่บ้านใหม่ ในเขตรัฐคะยา ในประเทศพม่า ความ

ยาวในประเทศไทยมีประมาณ 135 กิโลเมตร (มีความยาวทั้งหมด 180 กิโลเมตร) กว้างประมาณ 30 เมตร และลึกประมาณ 7 เมตร ท้องน้ำมีลักษณะเป็นกรวดทราย ในฤดูแล้งน้ำน้อยลึกเพียง 1 เมตร มีน้ำไหลตลอดปี

แม่น้ำของ มีต้นกำเนิดอยู่ที่คอกยฝักกูด ไหลลงสู่แม่น้ำปายที่ตำบลแม่เนาแดง รวมความยาวประมาณ 70 กิโลเมตร

● พื้นที่ป่า

ป่าสงวนแห่งชาติ

- ป่าแม่ปายฝั่งซ้ายตอนบน มีพื้นที่ประมาณ 1,060 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 663,000 ไร่ อยู่ในเขตอำเภอปาย ประกาศเป็นป่าสงวนเมื่อปี พ.ศ. 2517

อุทยานแห่งชาติ

- อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง มีพื้นที่ประมาณ 1,252 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 782,500 ไร่ อยู่ในเขตอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน และ อำเภอเชียงดาว อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

- เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าลุ่มน้ำปาย มีพื้นที่ประมาณ 1,181 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 738,000 ไร่ อยู่ในเขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และ อำเภอปาย
- เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่แตง และ ป่าแม่ปายฝั่งซ้ายตอนบน มีพื้นที่ประมาณ 514 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 321,000 ไร่ อยู่ในเขตอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอปาย

● พืชพันธุ์ไม้

พืชพันธุ์ไม้ยืนต้น

- ป่าผสมเบญจพรรณ มีไม้สัก ไม้แดง ไม้รักฟ้า ไม้รัง ไม้ประดู่ ฯลฯ
- ป่าดงดิบ มีไม้แดง ยางขาว รกฟ้า สมอทิเพก ฯลฯ
- ป่าดงดิบเขา มีไม้ก่อ ไม้รัก ยมหิน สม ฯลฯ
- ป่าเต็ง – รัง มีไม้พลวง รัง ก่อ รกฟ้า ฯลฯ
- ป่าสน มีสนสองใบ พลวง รัก ส้าน รัง ฯลฯ
- ป่าไร่ร้าง มีไม้ก่อกชนิดต่างๆ ไม้สน พลวง ฯลฯ
- ป่าไร่เลื่อนลอย มีไม้สัก ตะแบกใหญ่ และ ไม้แดง ฯลฯ

พืชพันธุ์ไม้กึ่งยืนต้นและล้มลุก ที่นำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน หรือเป็นอาหารของมนุษย์ อาทิเช่น

- พืชพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ทั่วไป ได้แก่ ไม้ไผ่ ผักหวานป่า ต้นคราม ผักกูด ผักกูดคอย ผักพ้อคำ ดอกอว (กระเจียว) สาบแล แคป่า เพกา ปูย่า ผักแว่น ผักหนาม ผักเหือด ผ่า เพียนฟาน พักข้าว มันปลา (มันปู) เต่า (สำหรับน้ำจืด) อ่องสอด (ดอกหิน) สมอไทย มะขามป้อม
- พืชพันธุ์ไม้เฉพาะ ได้แก่ ผักส้มปี้ (หัวเหวน) ผักหนาม โกง (หมากกลม) ดอกดิน เป็นต้น
- กระพี้จั่น เป็นพันธุ์ไม้พระราชทานเพื่อปลูกเป็นไม้มงคล ตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อปี พ.ศ. 2537 ตามโครงการปลูกป่าเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์เป็นปีที่ 50 ในการนี้ได้พระราชทานกล้าไม้มงคลให้ผู้ว่าราชการจังหวัด นำไปปลูกเป็นสิริมงคล จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้รับพระราชทานต้นกระพี้จั่น เป็นต้นไม้ประจำจังหวัด
- ดอกเอื้องแซะ ชาวไทยใหญ่นิยมนำมาบูชาพระ หรือ ประดับตามบ้านเรือน โดยปักใส่กระถางที่บรรจุดินทราย รดน้ำพอให้ชื้น ดอกเอื้องแซะก็จะบาน ส่งกลิ่นหอมนานหลายเดือน นอกจากนี้ยังใช้ถวายพระ และ ลอยน้ำในพิธีรดน้ำคำหัวผู้ใหญ่ หรือ มอบให้ผู้ใหญ่ในวันสำคัญต่างๆ
- คากาน โดยจะพบขึ้นเป็นกลุ่ม ในที่ลุ่มริมห้วยชันและ หรือ มีธารน้ำไหลเอื่อยๆ เป็นพืชที่มีลำต้นอยู่ใต้ดิน ต้นแก่เท่านั้นที่มีลำต้นเหนือพื้นดิน โดยทั่วไปจะไม่เกิน 1 เมตร สามารถแตกหน่อเป็นกอใหญ่ มีหนามแหลมยาวปกคลุมทั่วไป มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น ทองหนาม มีผลออกเป็นทะลาย หนึ่งปี 20-200 ผล ขยายพันธุ์โดยเมล็ดและการแตกหน่อ ใบใช้มุงหลังคา และ กั้นฝาห้อง ก้านที่มีเปลือกแข็งใช้ทำไม้กักตื้อ เนื้อมีลักษณะคล้ายไม้ก๊อก ชาวบ้านใช้ทำจุกขวด ขอดอ่อนใช้บริโภคนิยมเช่นเดียวกับยอดมะพร้าว เรียกว่า หน่อคากาน และเมล็ดอ่อนนำมาบริโภคได้

● ทรัพยากรแร่ที่สำคัญ

1. แร่ฟลูออไรด์
2. แร่พลวง

● ทรัพยากรสัตว์

- สัตว์บก ได้แก่ ช้างป่า วัวแดง กวางผา เสียงผา ขาแดง เนื้อทราย นกยูง นกเงือกคอกแดง
- สัตว์น้ำ ได้แก่ ปลาสะแงะ เขียดแลว ปลาชิวควายพม่า ปลาแก้มช้ำ ปลามุงหมาย ปลาเวียง ปลาซิ้ง ปลามอน ปลาหว่า ปลาหมูสาละวิน ปลารากกล้วย ปลากดหัวเสียม ปลากิ่ง ปลาชะโอน หนวดสั้น ปลาแก้มหมู ปลาติดหิน ปลาชะบู่ ปลาช่อนงูเห่า

ลักษณะภูมิอากาศ

อำเภอปาย จะมีหมอกปกคลุมเกือบตลอดทั้งปี ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะประเทศที่เป็นหุบเขาสูง มีพื้นที่อยู่บนที่สูงเหนือระดับน้ำทะเล ทำให้มีอุณหภูมิสูงในเวลากลางวัน เนื่องจากถูกแสงแดด ส่วนในตอน

กลางคืน จะได้รับอิทธิพลจากลมภูเขา ทำให้อากาศเย็นลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งเมื่อความร้อนในตอนกลางวัน ลอยตัวขึ้นปะทะกับความชื้นของอากาศ จึงทำให้เกิดหมอกปกคลุมโดยทั่วไป ในตอนกลางคืนสภาพ ภูมิอากาศจะมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนทั้ง 3 ฤดูกาล ดังนี้

ฤดูร้อน

เริ่มตั้งแต่ช่วงกลางเดือนกุมภาพันธ์ – กลางเดือนพฤษภาคม ในเวลากลางวันจะมีอากาศร้อนอบอ้าว

ฤดูฝน

เริ่มตั้งแต่ช่วงกลางเดือนพฤษภาคม – เดือนตุลาคม จะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้อากาศชุ่มชื้น ฝนจะตกชุกมาก ซึ่งจะมีปริมาณมากที่สุดในเดือนสิงหาคม

ฤดูหนาว

เริ่มตั้งแต่ช่วงเดือนตุลาคม – กลางเดือนกุมภาพันธ์ โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุม ตะวันออกเฉียงเหนือ และความกดอากาศสูงจากประเทศจีน อากาศจะหนาวเย็นมาก

● การแบ่งเขตการปกครอง

ตาม พ.ร.บ. ลักษณะการปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2457 แบ่งเป็น 7 ตำบล 62 หมู่บ้าน ได้แก่

1. ตำบลเวียงใต้	8	หมู่บ้าน
2. ตำบลเวียงเหนือ	10	หมู่บ้าน
3. ตำบลแม่नाเติง	11	หมู่บ้าน
4. ตำบลแม่ฮี้	6	หมู่บ้าน
5. ตำบลทุ่งยาว	12	หมู่บ้าน
6. ตำบลเมืองแปง	8	หมู่บ้าน
7. ตำบลโป่งสา	7	หมู่บ้าน

● ประชากรในอำเภอปาย

อำเภอปายมีประชากรจำนวนทั้งหมด 31,360 คน เป็นชาย 15,647 คน เป็นหญิง 15,713 คน และมี จำนวนหลังคาเรือนทั้งหมด 13,276 หลัง

**ตารางแสดงข้อมูลหมู่บ้าน จำนวนหลังคาเรือน
และจำนวนประชากรอำเภอปาย**

ตำบล	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนหลังคาเรือน	จำนวนประชากร		
			ชาย	หญิง	รวม
ตำบลเวียงใต้	8	3,692	3,757	4,241	7,998
ตำบลเวียงเหนือ	10	1,641	1,866	1,748	3,614
ตำบลม่นาแดง	11	2,713	3,161	3,080	6,241
ตำบลแม่ฮี้	6	1,525	1,528	1,457	2,985
ตำบลทุ่งยาว	12	1,809	2,115	2,005	4,120
ตำบลเมืองแปง	8	1,011	1,632	1,687	3,319
ตำบลโป่งสา	7	885	1,588	1,495	3,083
รวมทั้งหมด	62	13,276	15,647	15,713	31,360

ที่มา : ข้อมูลจาก สำนักทะเบียนอำเภอปาย ที่ว่าการอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน (ณ 14 สิงหาคม 2555)

สภาพเศรษฐกิจและสังคม

● **การประกอบอาชีพ**

การเกษตรกรรม

บริเวณหุบเขากว้างใหญ่ลุ่มน้ำปาย ลุ่มน้ำแม่ฮี้ ลุ่มน้ำแม่เขียน และลุ่มน้ำแม่ปิงน้อย อยู่ในทิศทางลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้มีฝนตกค่อนข้างชุก ปริมาณฝน โดยเฉลี่ยประมาณ 1275 มิลลิเมตรต่อปี ช่วงฤดูฝนแต่ละปีมักมีน้ำป่าไหลเชี่ยวกรากลงมาท่วมพื้นที่ราบสองฟากฝั่ง มีการทับถมของโคลนตะกอนที่อุดมด้วยแร่ธาตุสารอาหาร ส่งผลให้เป็นพื้นที่เหมาะแก่การเกษตรกรรม

ประชากรส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพหลักคือ เกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำสวน ทำไร่ ประมาณร้อยละ 88.5 มีพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรเพียงร้อยละ 1.6 หรือเพียง 5.8 ไร่ต่อครัวเรือนเท่านั้น การขยายพื้นที่ในการเกษตรเป็นไปได้น้อยมาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ป่าและภูเขาสูงชัน พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวกระเทียม ถั่วเหลือง ข้าวสาลี ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว เข้าบาร์เลย์ ลิ้นจี่ ประชากรมีรายได้เฉลี่ย 25,000 บาท ต่อคน/ปี

แต่จากผลการวิจัย โครงการนำร่องระยะสั้นสำหรับพื้นที่สีเขียวในอำเภอปาย : การพัฒนาระบบการผลิตทางการเกษตรยั่งยืนของอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ภายใต้การให้ความร่วมมือระหว่างภาครัฐ วิชาการ ผู้ประกอบการธุรกิจ และกลุ่มเครือข่ายเกษตรกร ได้สำรวจข้อมูลเชิงพื้นที่และระบบการผลิตทาง

การเกษตรของหมู่บ้านเป้าหมาย 14 หมู่บ้าน พบว่า หมู่บ้านเป้าหมายที่สำรวจทั้งหมดยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรมตามชาติพันธุ์ของตน มีเพียงแต่หมู่บ้านในเขตเทศบาลปาย เช่น เวียงใต้ โป่งน้ำร้อน และเวียงเหนือ ที่มีปัญหาสังคมที่เปลี่ยนไป พื้นที่ทำการเกษตรลดลงอย่างมาก เนื่องจากขายให้นักธุรกิจทำรีสอร์ทและเกสต์เฮาส์ ชาวบ้านเปลี่ยนไปรับจ้างแรงงานในธุรกิจการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ผลผลิตการเกษตรที่เคยหล่อเลี้ยงชีวิตคนเมืองปายลดลง แต่ในขณะที่ปริมาณนักท่องเที่ยวก็เพิ่มสูงขึ้น เป็นผลให้ราคาสินค้าเกษตรที่เป็นอาหารของอำเภอปายแพงขึ้น เพราะต้องนำเข้าจากเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน

ทำให้เกิด โครงการการพัฒนากระบวนการจัดการเกษตรเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งรอบนอกอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยแนวคิดของโครงการนี้น่าจะเป็นเรื่องที่ยากมากที่จะต่อต้านกระแสอำนาจเงิน หรือไม่มีประโยชน์ต่อพื้นที่เกษตรที่ส่วนใหญ่ถูกนักธุรกิจท่องเที่ยวซื้อไปแล้ว แต่ถ้าจะทำได้ควรเน้นเฉพาะกลุ่มชุมชนเข้มแข็งเพื่อให้อยู่รอดแบบตัดปะผุ ซึ่งโครงการนี้ได้พัฒนากลไกการประสานความร่วมมือกันระหว่างเครือข่ายภาคีในพื้นที่ ประกอบด้วย หน่วยราชการท้องถิ่น วิชาการ และกลุ่มชุมชน เพื่อพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยีที่หลากหลายในกิจกรรมการเกษตรแบบเชิงรุกไปพร้อมกันในหมู่บ้านเป้าหมายที่เข้มแข็ง โดยวางแผนงานเชิงรุกที่จะดำเนินการพร้อมกันทุกกิจกรรมมุ่งสู่เป้าหมายเดียวกัน (ยุทธศาสตร์ ‘ปิ่นลูกของ’) กล่าวคือ มุ่งพัฒนาพื้นที่การเกษตรในหมู่บ้านดังกล่าวให้เป็นแหล่งอาหารของเมืองปาย มีการสร้างรายได้จากการเพิ่มมูลค่าผลผลิตเกษตรและหัตถกรรมพื้นบ้านสู่ธุรกิจท่องเที่ยว ทั้งนี้คาดหวังว่าจะส่งผลให้กลุ่มชุมชนนั้นสามารถพึ่งพาตนเองและอยู่รอดได้ตามวิถีความเป็นอยู่และประเพณีวัฒนธรรมของตน

อย่างไรก็ตาม ชุมชนหมู่บ้านรอบอำเภอปาย ส่วนใหญ่ ยังหวงแหนพื้นที่ทำกินและต้องการพึ่งพาตนเองอย่างจริงจัง เพียงแต่ขาดการสนับสนุนที่ดีและต่อเนื่องจากส่วนราชการในพื้นที่ มีผู้นำชุมชนเข้มแข็งต้องการพึ่งตนเองก่อน ในการแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนาหมู่บ้านตัวเอง ต้องการให้ชุมชนตัวเองอยู่รอดในกระแสธุรกิจท่องเที่ยวและวัฒนธรรมเมืองใหญ่ โดยชุมชนยังคงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นและความเป็นอยู่ไว้ได้ ดังจะเห็นว่ามีความตระหนักและเตรียมพร้อมปรับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตน โดยต้องการให้พัฒนาระบบการผลิตการเกษตรให้อยู่รอดเพื่อรักษาพื้นที่ทำกินของตน แต่สร้างรายได้โดยแปรรูปผลผลิตเกษตรในหมู่บ้านตนเองโดยชุมชนเป็นคนจัดการ ได้แก่ กลุ่มทอผ้ากระเหรี่ยงบ้านแม่ปิง ชุมชนมุเซอบ้านห้วยหวาย ชุมชนจีนฮ่อบ้านสันติชล เครือข่ายเกษตรทางเลือกบ้านแม่नाเติง กลุ่มแม่บ้านเวียงใต้ และกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวสาลิบ้านเวียงเหนือ ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มนักธุรกิจรีสอร์ทที่เน้นนักท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนและสุขภาพด้วย นอกจากนั้น ประชากรยังมีรายได้จากอาชีพเสริม เช่น เลี้ยงสัตว์ ธุรกิจจากการท่องเที่ยว เกสต์เฮาส์ ร้านอาหาร ค้าขาย รับจ้าง ประมง หัตถกรรม แปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เป็นต้น

การพาณิชย์

สถานบริการน้ำมันเชื้อเพลิงขนาดใหญ่ จำนวน 2 แห่ง ได้แก่

- บั๊มน้ำมัน ปตท.
- บั๊มน้ำมัน พีที

ธนาคาร จำนวน 7 แห่ง

- ธนาคารกรุงไทย จำกัด (มหาชน) สาขา ปาย
- ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขา ปาย
- ธนาคารธนชาติ จำกัด (มหาชน) สาขาย่อย ปาย
- ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) สาขาย่อย ปาย
- ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด (มหาชน) สาขา ปาย
- ธนาคารออมสิน จำกัด สาขา ปาย
- ธนาคารกสิกร จำกัด (มหาชน) สาขา ปาย

สหกรณ์ จำนวน 6 แห่ง ได้แก่

- สหกรณ์การเกษตรห้วยทรายขาวพัฒนาจำกัด
- สหกรณ์โคขุน อำเภอปาย จำกัด
- สหกรณ์หมู่บ้านป่าไม้โป่งสา จำกัด
- สหกรณ์หมู่บ้านป่าไม้แม่เหมืองหลวง จำกัด
- สหกรณ์หมู่บ้านป่าไม้ม้งขุนสาใน จำกัด
- สหกรณ์ผู้ปลูกกระเทียมเมืองแปง จำกัด

สินค้า OTOP ที่มีชื่อเสียงของอำเภอปาย

- ผ้าคลุมไหล่ลายไทย บ้านนาจลอง
- ถูขี้อปเป้งผ้าสีชอ กลุ่มแม่บ้านสหกิจ
- น้ำพริกควัทราย กลุ่มแม่บ้านบัวตอง
- น้ำพริกถาบ กลุ่มน้ำพริกถาบ
- สุรากลั่นชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชนแม่ปาย
- สุรากลั่นชุมชน หจก. ปายทิพย์
- แชมพูสมุนไพร นายเจริญ แดงเกตุ
- หมวกไหมพรม บ้านแม่เย็น

● สถานบริการพยาบาลในอำเภอปาย

1. โรงพยาบาลปาย

สถานที่ตั้ง 111 ถนนชัยสงคราม ตำบลเวียงใต้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน 58130

โทรศัพท์ 053-699211, 053-699031 / โทรสาร 053-699211

2. สำนักงานสาธารณสุข

สถานที่ตั้ง 204 ถนนชัยสงคราม ตำบลเวียงใต้ อำเภอป่า จังหวัดแม่ฮ่องสอน 58130

โทรศัพท์ 053-699210

3. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล

- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านเวียงเหนือ
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านเมืองน้อย
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านแม่ของ
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านม่วงสร้อย
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านแม่ฮี้
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านแม่ปิง
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านเมืองแปง
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านทุ่งโป่ง
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านแพมบก
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านห้วยหมี
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลเฉลิมพระเกียรติ 60 พรรษา นวมินทราชินี บ้านโป่งสา

4. สถานบริการสาธารณสุขชุมชน

- สถานบริการสาธารณสุขชุมชนบ้านแม่เหมืองหลวง
- สถานบริการสาธารณสุขชุมชนบ้านคอยผี
- สถานบริการสาธารณสุขชุมชนบ้านไทรงาม
- สถานบริการสาธารณสุขชุมชนบ้านคอยช้าง
- สถานบริการสาธารณสุขชุมชนบ้านห้วยหมีศรีสวัสดิ์

● สถานศึกษาในอำเภอป่า

1. โรงเรียนที่สอนถึงระดับมัธยมศึกษา

- โรงเรียนป่าวิทยาคาร
- ราชประชานุเคราะห์ 22

2. โรงเรียนที่สอนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (โรงเรียนขยายโอกาส)

- โรงเรียนอนุบาลป่า (เวียงใต้)
- โรงเรียนบ้านแม่ปิง
- โรงเรียนสังวาลวิทย 3

- โรงเรียนบ้านทุ่งยาว
- โรงเรียนบ้านเมืองแปง
- โรงเรียนบ้านโป่งสา
- โรงเรียนบ้านแม่เหมืองหลวง

3. โรงเรียนขนาดเล็ก (ระดับอนุบาล ถึง ระดับประถมศึกษา)

- โรงเรียนบ้านแม่ปิง สาขาบ้านห้วยหวาย
- โรงเรียนบ้านสบแพม
- โรงเรียนบ้านแม่อีแลบ
- โรงเรียนบ้านมะโนรา
- โรงเรียนปางบึงราษฎร์บำรุง
- โรงเรียนบ้านแพมบก
- โรงเรียนบ้านศาลาธาตุ
- โรงเรียนบ้านห้วยหมื่นศรีสวัสดิ์
- โรงเรียนบ้านแกงหอม
- โรงเรียนบ้านหมากพริก
- โรงเรียนบ้านเหมืองแร่
- โรงเรียนบ้านสบสา
- โรงเรียนบ้านนาจลอง
- โรงเรียนบ้านไทรงาม
- โรงเรียนบ้านคอยผีลู่
- โรงเรียนสาขาบ้านในของ
- โรงเรียนบ้านป่ายาง
- โรงเรียนบ้านน้ำปลาบุง
- โรงเรียนปางตองประชาสวรรค์
- โรงเรียนบ้านห้วยเคือ

4. โรงเรียนเอกชน

- โรงเรียนอนุบาลศิริอัมพร (ระดับชั้นอนุบาล ถึง ประถมศึกษา)

● ศาสนสถานในอำเภอปาย

พุทธสถาน

- ตำบลเวียงใต้ : วัดกลาง วัดหลวง วัดน้ำฮู วัดป่าขาม วัดหัวนา

- ตำบลเวียงเหนือ : วัดศรีค้อยชัย วัดโป่ง วัดพระพุทธรบาท
- ตำบลแม่नाเตง : วัดแม่ของ วัดนาจลอง วัดแม่नाเตงใน วัดแม่नाเตงนอก วัดหมอแปง
วัดม่วงสร้อย
- ตำบลแม่ฮี้ : วัดพระธาตุแม่ฮิ้น วัดแม่ฮี้ วัดทรายขาว วัดท่าพาย วัดแม่ปิง
- ตำบลทุ่งยาว : วัดทุ่งโป่ง วัดทุ่งยาว วัดพระธาตุจอมแจ้ง วัดแพมบก วัดแพมกลาง
- ตำบลเมืองแปง : วัดศรีวิชัย (วัดเมืองแปง) วัดชัยมงคล วัดใหม่เมืองแปง
- ตำบลโป่งสา : วัดโป่งสา วัดแม่เหมืองหลวง

ศาสนสถานของศาสนาคริสต์

- คริสตจักรสัมพันธ์ป่า
- หมวดคริสเตียนบ้านสันติชล
- คริสตจักรบ้านใหม่สหสัมพันธ์
- ทาธิธากุมิบ้านน้ำฮู
- คริสตจักรเมืองน้อย
- คริสตจักรบ้านป่าซาง
- หมวดคริสเตียนปางตอง
- คริสตจักร โป่งตาก
- คริสตจักร โป่งสา
- คริสตจักรห้วยเคื้อ
- หมวดคริสเตียนแม่เหมืองหลวง
- หมวดคริสเตียนแม่ฮี้ลือ
- คริสตจักรแกงหอม
- หมวดคริสเตียนห้วยปอน
- หมวดคริสเตียนห้วยหมี่
- คริสตจักรแม่ปิงน้อย
- โบสถ์คริสต์บ้านแม่ปิง
- สถานประกาศหมู่บ้านเครือข่าย บ้านห้วยหวาย
- นาซารีนบ้านป่ายาง

ศาสนสถานของศาสนาอิสลาม

- สุเหร่า/มัสยิด มัสยิดอัลอิสรออ

● ตลาดในอำเภอปาย

ตลาดเป็นสถานที่สำคัญที่นอกจากในเรื่องเศรษฐกิจท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นที่พบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนในท้องถิ่น

- ตลาดเช้าอำเภอปาย

ตั้งอยู่บริเวณเทศบาลตำบลปาย ซึ่งเป็นตลาดชาวบ้าน โดยทั่วไปยามเช้าเป็นช่วงของชาวพื้นถิ่นและพืชผักผลไม้จากชาวเขา ขนมพื้นบ้านที่ชาวไทยใหญ่ เรียกว่า ‘เปงม้ง’ ‘อาละหว่า’ ‘ส่วยทะมิน’ และยังมีผลไม้ ผักสดจากสวนที่ชาวบ้านปลูก และเนื้อสัตว์นานาชนิด นอกจากนี้ยังมีน้ำเต้าหู้-ปาต่อง ไข่ ตรงทางเข้าตลาด และโรตีสูตโรบราจจากชาวมุสลิม และขนมพื้นบ้าน เช่น ขนมง ข้าวแต๋น เป็นต้น

หรือ หากเป็นตลาดเช้าหน้าตลาดเก่า ที่ใช้เป็นถนนคนเดินตอนกลางคืน จะเป็นส่วนที่นักท่องเที่ยวมาจับจ่ายซื้อของ หรือ อาหารเข้ากินที่นี่ ซึ่งแตกต่างจากตลาดเทศบาลตรงที่ สินค้าที่นำมาขายเป็นอาหารปรุงสำเร็จแบบง่ายๆ เช่น ข้าวต้ม โจ๊ก เป็นต้น และยังมีขนมพื้นเมืองขายเช่นถนนคนเดินตอนกลางคืนด้วย

- ตลาดเย็นอำเภอปาย

ตั้งอยู่ไม่ไกลจากที่ว่าการอำเภอปาย เริ่มขายกันตั้งแต่เวลาบ่ายสองโมงเป็นต้นไป ริมสองข้างทางบนถนน สินค้าที่นำมาขาย เป็นสินค้าท้องถิ่นมากมาย ส่วนใหญ่จะเป็นของสด เช่น ผัก ผลไม้พื้นเมือง เก็บจากไร่เชิงดอย ริมถนนด้านหนึ่งเป็นที่ตั้งของศาลาสร้างองค์ความรู้ชุมชน และสนามเด็กเล่นชุมชน

ข้อมูลด้านการท่องเที่ยว

● สถานการณ์ท่องเที่ยวอำเภอปาย

อำเภอปาย เป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศหลั่งไหลเข้ามาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากเกือบตลอดทั้งปี เป็นการเสริมสร้างรายได้แก่ประชาชนในพื้นที่ สาเหตุอย่างหนึ่ง ที่นักท่องเที่ยวเลือกที่จะมาท่องเที่ยวอำเภอปาย อาจเนื่องมาจากอำเภอปายมีลักษณะที่แตกต่างไปจากแหล่งท่องเที่ยวอื่น ซึ่งมีความลงตัวในตัวเอง โดยเฉพาะธรรมชาติที่บริสุทธิ์ หลากหลาย รวมทั้งเส้นทางเดินที่คดเคี้ยวเป็นป่าเขาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอำเภอปาย ที่มีทั้งชาวไทยพื้นราบและชาวไทยพื้นที่สูง หลากหลายเผ่าพันธุ์ มีวิถีชีวิตเรียบง่าย สอดคล้องกับธรรมชาติ

ประกอบกับมีสื่อมวลชนได้นำเสนอเรื่องราวการท่องเที่ยวเกี่ยวกับอำเภอปายอย่างแพร่หลาย โดยได้ยกย่องให้อำเภอปายเป็นเมืองโรแมนติก (เป็นเมืองสวิสเซอร์แลนด์ของไทย) ทำให้นักท่องเที่ยวเริ่มให้ความสนใจ อำเภอปายจึงเริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก ทำให้เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ นักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่นิยมเข้ามาเที่ยวปายในช่วงศุกร์-เสาร์-อาทิตย์ และเทศกาลวันหยุดต่างๆ

ส่วนนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ที่เข้ามาเที่ยวในอำเภอยายนั้นมาจากหลากหลายประเทศ แยกเป็น ชาวอเมริกา ร้อยละ 8.13 ชาวยุโรป ร้อยละ 36.96 ชาวออสเตรเลีย ร้อยละ 4.23 ชาวเอเชีย ร้อยละ 5.34 ชาว ตะวันออกกลาง ร้อยละ 34.87 ชาวแอฟริกา ร้อยละ 10.47

● แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ

- อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง

ห่างจากอำเภอยาย 40 กิโลเมตร ติดเขตอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นที่ตั้งโครงการพัฒนาดัน น้ำของกรมอุทยานแห่งชาติ มีการปลูกพืชไม้ดอกเมืองหนาว และเป็นที่ตั้งพระตำหนักเอื้องเงิน เป็นที่ ท่องเที่ยวที่สวยงามเดินทางไปท่องเที่ยวได้ทุกฤดูกาล ที่นี่มีทรัพยากรที่สมบูรณ์ จุดชมวิวห้วยน้ำดังหรือที่ รู้จักกัน คอยก๊วลม จุดชมทะเลหมอกที่สวยงามยามอรุณรุ่ง ที่สามารถเห็นพระอาทิตย์ขึ้นผ่านไอหมอก ภายในอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดังมีบ้านพักรับรอง จัดเตรียมไว้สองจุด คือบริเวณที่ทำการอุทยานแห่งชาติ และบริเวณ โป่งเดือด พร้อมทั้งอาบน้ำแร่ให้ชำระล้างร่างกาย หากท่านที่ต้องการใกล้ชิดธรรมชาติ ก็สามารถ กางเต็นท์นอนได้ในสถานที่จัดไว้ให้

- น้ำพุร้อนโป่งเดือด

ห่างจากตัวอำเภอยายประมาณ 17 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในบริเวณอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำ เป็นโป่งที่น้ำ ร้อนผุดขึ้นมาจากชั้นใต้ดิน มีอุณหภูมิ 80 องศาเซลเซียส มองเห็นเป็นไออุ่นลอยปกคลุมอยู่บริเวณ โป่ง บาง จุดมีธารน้ำเย็นไหลเข้ามาผสม ทำให้อุณหภูมิพอเหมาะแก่การลงแช่น้ำแร่ธรรมชาติ ซึ่งเป็นผลดีต่อ สุขภาพ นอกจากนี้ทางอุทยานยังได้จัดห้องอาบน้ำแร่ที่มาจากน้ำพุร้อนแห่งนี้ให้นักท่องเที่ยวอีกด้วย

- หมู่บ้านกะเหรี่ยงแม่ปิง

หมู่บ้านกะเหรี่ยงแม่ปิงตั้งอยู่ห่างจากอำเภอยายประมาณ 13 กิโลเมตร นับเป็นหมู่บ้านที่ได้พัฒนา มากที่สุดในบรรดาหมู่บ้านใกล้เคียง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ ก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์และขนบธรรมเนียม ประเพณีดั้งเดิมเอาไว้เป็นอย่างดี ตั้งอยู่บนทางหลวง 1095 (ยาย-แม่มาลัย) ถึงแยกซ้ายบริเวณหลักกิโลที่ 86 ระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร

- สะพานประวัติศาสตร์(ท่ายาย)

ตั้งอยู่บนเส้นทางหมายเลข 1095 จากยาย-เชียงใหม่ อยู่ห่างจากตัวอำเภอยายประมาณ 9 กิโลเมตร เป็น สะพานที่พาดตัดข้ามแม่น้ำยาย สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2485 โดยกองทัพญี่ปุ่นเพื่อใช้เป็นเส้นทางลำเลียงขนส่ง จากเชียงใหม่ไปยังพม่าในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งต่อมาสะพานหลักแห่งนี้ก็ยังคงใช้ในการเดินทาง ข้ามจากเชียงใหม่มายังยายและแม่ฮ่องสอน ก่อนที่จะมีการสร้างสะพานใหม่ขึ้นมาแทนที่ เนื่องจากตัว สะพานหลักนั้นมีความทรุดโทรม

- กองแลน (Pai Canyon)

อยู่บริเวณเส้นทางหมายเลข 1095 ก่อนถึงสะพานประวัติศาสตร์ (ท่าปาย) ออกจากตัวอำเภอปายมา ประมาณ 7 กิโลเมตร เป็นจุดแวะชมวิวยุคที่สูง เกิดขึ้นจากการกัดเซาะและทรุดตัวของชั้นหินดินดานที่ทับถมซ้อนกันจนกลายเป็นร่องหุบเขาลึกตามแนวยาว ปกคลุมไปด้วยป่าสนภูเขา โดยการเข้าชมจะต้องเดินเท้าขึ้นไปประมาณ 300 เมตร

- วัดน้ำฮู

จากตัวเมืองปาย ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 2 กิโลเมตร เป็นวัดที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของเมืองปาย เป็นที่ประดิษฐานของเจ้าพ่ออุ่นเมือง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ทำด้วยโลหะทองสัมฤทธิ์ พระพุทธรูปองค์นี้พระเศียรกลวง ส่วนบนเปิดปิดได้และมีน้ำขังอยู่ เป็นพระพุทธรูปสิงห์สาม อายุประมาณ 500 ปี เมื่อ พ.ศ. 2515 มีพระครูดงคังจากจังหวัดเชียงใหม่ มานมัสการและสงสัยว่าข้างในพระจะมีน้ำจึงเปิดดู พบว่ามีน้ำจริงๆ ข่านี้แพร่ออกไปก็มีผู้คนหลั่งไหลมาขอน้ำไปสักการะพอน้ำในพระเศียรหมดก็จะมีไหลออกมาอีกในลักษณะซึมออกมาตลอดเวลา จึงมีผู้คนหลั่งไหลมาขอน้ำมนต์ไปสักการะ นอกจากนี้วัดน้ำฮูยังมีศาลาริมน้ำ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐาน พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พร้อมทั้งสมเด็จพระพี่นางสุพรรณกัลยา และสมเด็จพระเอกาทศรถ ให้ผู้เยี่ยมชมได้สักการะ และในบริเวณด้านหลังของพระวิหารนั้น ยังมี พระเจดีย์อนุสรณ์สถานซึ่งบรรจุพระอัฐิ และพระเกษาของสมเด็จพระพี่นางสุพรรณกัลยาอีกด้วย

- น้ำตกหมอแปง

ห่างจากตัวเมืองปายประมาณ 9 กิโลเมตร จากถนนทางหลวง 1095 ไปทางอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ถึงทางแยกเลี้ยวซ้ายไปจนถึงหมู่บ้านมุเซอเยะโป้ จากนั้นเข้าไปอีกประมาณ 500 เมตร ตามถนนดินแดง ขนานเล็ก สุดทางจะเป็นที่จอดรถ ตัวน้ำตกอยู่ทางด้านขวามือ น้ำตกหมอแปงแบ่งออกเป็น 3 ชั้น ชั้นที่ใหญ่และเหมาะแก่การเล่นน้ำคือ ชั้นสองและชั้นสาม โดยรวมทุกชั้นแล้วน้ำตกหมอแปงจะสูงประมาณ 15 เมตร กว้างประมาณ 10-15 เมตร มีน้ำไหลตลอดปี ใก้ๆ บริเวณน้ำตกยังเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านมุเซอแดงมีร้านอาหารเล็กๆ คอยให้บริการ

- ศูนย์วัฒนธรรมจีนยูนนาน

หมู่บ้านชาวจีนยูนนานตั้งอยู่ที่ บ้านสันติชล มีคุณ บุญหล่อ หล่ออริยวัฒน์ เป็นผู้นำหมู่บ้าน ห่างจากอำเภอปาย 4 กม. หมู่บ้านศูนย์วัฒนธรรมยูนนาน พื้นที่ที่เคยถูกมองว่าเป็นสีแดง เขตค้ายาเสพติดของว้าแดงมาก่อน มีชาวเขาบ้านสันติชลเชื้อสายจีนพักพิงอยู่กว่า 1,000 ชีวิต ได้กลับกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอน แหล่งท่องเที่ยวที่มีเสน่ห์ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้สัมผัสกับธรรมชาติและวิถีชีวิตของชาวจีนยูนนานที่อพยพลงจากคอยมาตั้งรกรากอยู่แถบนี้ ชาวจีน-ยูนนานได้รวมใจกันสร้าง ศูนย์วัฒนธรรมจีน-ยูนนานขึ้น เพื่อส่งเสริมรายได้ให้กับชุมชน และเพื่อรักษาวัฒนธรรมยูนนานเดิม โดยเฉพาะเรื่องอาหาร

ยูนนาน นอกจากนี้ที่นี่ยังคงเอกลักษณ์กลิ่นอายชาวเขา ผู้มีวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม ต้นแบบการพัฒนาหมู่บ้านเป็นแหล่งท่องเที่ยวด้วย

- วัดพระธาตุแม่เย็น

ตั้งอยู่บนภูเขาทางด้านทิศตะวันออกของอำเภอปาย บ้านแม่เย็น ตำบลแม่ฮี้ ห่างจากที่ว่าการอำเภอปายประมาณ 2 กิโลเมตร เลี้ยวเข้าน้ำตกแม่เย็นไปประมาณ 100 เมตร เป็นวัดเก่าแก่คู่เมืองปาย โดยประวัติไม่มีปรากฏว่าสร้างขึ้นในสมัยใด ภายในบริเวณวัดมีเพียงโบสถ์และเจดีย์ทรงระฆังสีขาวฐานกลม สูงประมาณ 3 เมตร ยอดฉัตรเป็นแบบเจดีย์พม่า นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางขึ้นมาชมและกราบไหว้พระนอน

- เสาหลักเมืองอำเภอปาย

อยู่ใจกลาง อ.ปาย โดยตั้งอยู่หน้าว่าการอำเภอเมืองปาย เป็นเสาหลักเมืองที่สร้างด้วยไม้ มีอายุเก่าแก่เป็นที่เคารพนับถือของคนเมืองปาย และนักท่องเที่ยวทั่วไป ปัจจุบันได้มีการบูรณะซ่อมแซมขึ้นมาใหม่ เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ชม และเก็บภาพความเก่าแก่ของเสาหลักเมืองปายแห่งนี้

- วัดกลาง

ตั้งอยู่ที่ตำบลเวียงใต้ ภายในวัดมีพระเจดีย์องค์ใหญ่ ศิลปะไทยใหญ่แท้ประดิษฐานอยู่กลางลานวัด มีเจดีย์ทรงมอญรายล้อมโดยรอบใต้เจดีย์ทำเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปประจำวัน เนื้อฐานเจดีย์องค์ใหญ่ทำเป็นมณฑปยอดมงกุฎ ภายในวัดมีวัตถุโบราณ สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 อยู่ในตัวเมืองปาย ในวัดมีพระเจดีย์องค์ใหญ่ที่โดดเด่น มีกลิ่นอายของศิลปะไทยใหญ่แท้ๆ ประดิษฐานอยู่กลางลานวัด ใต้เจดีย์เป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปประจำวัน เนื้อฐานเจดีย์องค์ใหญ่ที่เป็นมณฑปยอดมงกุฎที่สวยงาม เป็นวัดที่ผู้คนมากกราบไหว้พระพุทธรูปประจำวันเกิด

- ถนนคนเดิน

แหล่งเดินช้อปปิ้งของฝากบริเวณย่านเมืองเก่าที่ยังคงเป็นห้องแถวและเรือนไม้อายุเก่าแก่ ตลอดแนวสองข้างทางของถนนชัยสงครามและถนนรังสิยานนท์ในตัวเมืองปาย สินค้าที่นี่มีความหลากหลายทั้งเสื้อผ้าเครื่องประดับ ของที่ระลึก ร้านโปสการ์ด สินค้าพื้นเมือง งานศิลปะ งานฝีมือ Handmade ทั้งยังมีอาหารและขนมพื้นเมืองแบบดั้งเดิมต่างๆ

- แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และ Home Stay

ทางบ้านตาลเจ็ดต้น (ไทยใหญ่), บ้านเมืองน้อย (กะเหรี่ยง) – บ้านกิวหน่อ (กะเหรี่ยง) – บ้านหัวปาย (มูเซอ) – บ้านปายสองแ่ง (มูเซอ) เส้นทางนี้สามารถทะลุไปอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งยังมีทรัพยากรธรรมชาติ ประเพณีวัฒนธรรมสวยงามมาก ตามเส้นทางนี้จะอุดมไปด้วยป่าไม้ 2 ข้างทาง มีพระธาตุเมืองน้อยที่เก่าแก่และแหล่งอนุรักษ์ปลาของหมู่บ้านเมืองน้อย ที่นักท่องเที่ยวสามารถแวะชมและให้อาหารปลาได้